

O STATUETĂ A LUI ICARUS DESCOPERITĂ LA APULUM

Radu OTA*

Sunt situații în care cercetarea atentă a depozitelor unor instituții muzeale poate oferi surprize plăcute prin descoperirea unor piese sculpturale de certă valoare documentară. Este și cazul unei statuete din calcar de Ighiu, aflată în colecțiile Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia (nr. inv. R 930), care-l reprezintă pe Icarus, un cunoscut personaj al mitologiei greco-romane. În registrul de inventar al instituției nu sunt înscrise date cu privire la locul exact de proveniență a piesei, menționându-se doar că a fost achiziționată în jurul anului 1970, fără alte detalii.

Statueta, executată cel mai probabil de un meșter pietrar de la Apulum, îl reprezintă pe Icarus (înălțimea trunchiului și a picioarelor = 31,8 cm; înălțime totală, cu aripi = 45 cm) în ipostază nudă, în zbor, cu aripile legate de brațe cu câte două barete la încheieturile palmelor și sub umeri (**pl. 1/a-b**). Musculatura este redată sumar, iar poziția palmelor este marcată greșit din punct de vedere anatomic. Se păstrează trunchiul cu membrele inferioare până sub genunchi, inclusiv gambele, iar la spate meșterul pietrar a lăsat o întăritură care oferea stabilitate piesei. Gâtul personajului are o grosime mai mare în raport cu trunchiul. Mușchii pectorali sunt destul de proeminenți, iar restul musculaturii este redat sumar. Membrele inferioare sunt tratate rigid, fără pretenții artistice, piciorul drept fiind ușor adus în față. Cele superioare sunt mai lungi decât ar trebui, iar palmele sunt redată greșit din punct de vedere anatomic: în primul rând sunt întoarse, podul palmelor trebuind să fie lipit de aripi; în alt doilea rând, palma stângă corespunde anatomic cu cea dreaptă și invers. Din punct de vedere artistic putem vorbi despre o sculptură care se încadrează sub nivelul mediu provincial. Datorită lipsei capului, care ne-ar fi putut indica unele trăsături portretistice, este imposibil să oferim o datare strânsă a piesei.

Legenda lui Icarus este bine știută și nu mai este cazul acum să intrăm în amănunte. În versiunea cea mai cunoscută a acesteia se precizează că este fiul lui Daedalus și Naucraste, o sclavă a regelui cretan Minos. După așa-zise fărâdelegi înfăptuite de tatăl său împotriva regelui Minos, care a reușit să sechestreze toate ambarcațiunile insulei, cele două personaje mitice

* Muzeul Național al Unirii Alba Iulia; e-mail: eractum@yahoo.com.

întreprind un zbor temerar deasupra Mării Mediterane, Egiptului și insulei Samos, cu aripi din pene lipite cu ceară, realizate de Daedalus, care era un renumit arhitect, sculptor și inventator. Fără să asculte sfaturile tatălui său, Icarus s-a apropiat prea mult de soare, topindu-i-se ceara de pe aripi și căzând astfel în mare¹.

Opere sculpturale sau orice alt tip de reprezentări iconografice ale lui Icarus sunt foarte rare în Imperiu. Cu atât mai mult, piesa noastră este foarte valoroasă din punct de vedere al artei provinciale romane, deoarece este singura imagine a acestui personaj mitologic atestată în provincia Dacia. Ar fi fost foarte important locul exact de descoperire a piesei, întrucât, pe baza unor analogii din lumea romană, avem de-a face cu caracterul funerar al sculpturii. În repertoriul statuariei greco-romane întocmit cu mai bine de un secol în urmă de către S. Reinach am identificat două sculpturi, la Agram și în colecția Somzée², incomparabil mult mai bine realizate din punct de vedere artistic. J. M. C. Toynbee amintește de alte două statui lucrute în piatră din Pannonia și Dalmația, dar și de un relief din același material, descoperit în Gallia, la Porte Noire, în Besançon, care este reprezentat împreună cu tatăl său Daedalus³. O imagine iconografică mai rară, lucrată tot în piatră, este amintită în repertoriul aceluiași autor, la Carnuntum, Pannonia Superior⁴. O altă analogie, de o deosebită valoare artistică, este statuia din calcar a lui Icarus descoperită la Altinum, în nordul Italiei, care a fost încadrată în prima jumătate a sec. I p. Chr⁵.

Alte imagini ale lui Icarus în arta romană se regăsesc în picturile murale, mai ales în cele păstrate la Pompei. Prima este cea din vila lui „sacerdos Amandus”⁶, o a doua provine tot din orașul de lângă Vezuviu, dar fără a se cunoaște cu exactitate locul de descoperire⁷, iar a treia, aflată în *Villa Imperiale*, decorată în timpul lui Octavianus Augustus, se constituie ca parte a „ciclului cretan” ilustrat pe trei panouri distincte, dar cu o legătură strânsă între ele în ceea ce privește mesajul: Tezeu cu Ariadna adormită pe insula Naxos, Tezeu cu Minotaurul ucis la picioarele sale și Daedalus în zbor, privindu-l cu tristețe pe Icarus prăbușit pe sol⁸. În toate aceste scene este redată moartea tragică a eroului. O altă pictură murală, păstrată pe 3 m lungime, a fost găsită în castrul de la Echzell, situat pe *limes*-ul Germaniei

¹ Grimal 2001, p. 137, 262; Ferrari 2003, p. 447.

² Reinach 1908, p. 477, nr. 5; p. 810, nr. 5.

³ Toynbee 1977, p. 388.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Tirelli 1998, p. 189-190, fig. 42.

⁶ Ferrari 2003, p. 447.

⁷ Goodman 2007, p. 30-31, plate 2.2.

⁸ Ciobanu 2011, p. 125-126, fig. 55.

Superior⁹. Aici sunt înfățișate mai multe zeități și personaje mitologice precum Fortuna și Hercules, Tezeu și Minotaurul și, nu în ultimul rând, Daedalus și Icarus¹⁰. De asemenea, imaginea lui Icarus este prezentă și în coroplastică, un exemplu în acest sens fiind o teracotă aflată pe Acropola Atenei¹¹.

Cu privire la destinația statuii considerăm că este una funerară. Dar de ce oare defunctul sau chiar familia sa au ales imaginea lui Icarus, care este foarte rar folosită în arta romană în general? Credem că pot fi oferite mai multe explicații dar, desigur, cu un anumit grad de probabilitate. Din punctul nostru de vedere, statueta îl reprezintă pe defunct sau, mai bine spus, sufletul decedatului, în ipostază eroică, nudă, zburând spre bolta cerească sau spre astre, luând imaginea lui Icarus, care prin curajul său a înfruntat moartea.

Lucian din Samosata, în scrierea *Icaromenippus*, în doua jumătate a secolului al II-lea p. Chr., sugerează ideea înălțării spre cer, a aspirației spre înălțimi, afirmând că Menipp își făurește aripi prinse cu ceară precum a făcut Daedalus, ridicându-se spre astre, spre bolta cerească pentru a descoperi misterele lumii¹². Începând de atunci se vehicula tot mai mult concepția înălțării sufletului către stele, a rezidării acestuia pe bolta cerească, pe monumentele funerare fiind redată tot mai multe motive ornamentale siderale precum semicercul, discul și rozeta¹³. Nu ar fi de mirare ca această reprezentare să fie legată de concepțiile filosofice ale sec. al III-lea p. Chr. transpuse de Plotinus, care afirma că sufletele se înalță spre astre¹⁴.

În concluzie, avem de-a face cu o atestare foarte rară a lui Icarus în arta romană în general. Este singura imagine iconografică a acestui personaj în provincia Dacia, aspect care-i confirmă valoarea documentară de excepție pentru arta provinciei nord-dunărene.

A Statuette of Icarus Discovered at Apulum

(Abstract)

The author deals with the analysis of a limestone statuette representing the well-known Greek-Roman mythological figure, Icarus. It is in the storehouses of the museum, but the its findspot is not known with precision. It is a fragmentary statuette rendering a nude, flying Icarus. The head is missing and the arms are in an incorrect anatomical position. The

⁹ Schonberger 1969, p. 167.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Ferrari 2003, p. 447.

¹² Cumont 1949, p. 294.

¹³ Bărbulescu 2003, p. 264-267.

¹⁴ *Ibidem*, p. 264-265.

documentary value of the sculpture resides in fact that it is the only iconographical image of Icarus in Dacia. Due to its fragmentary state we can not make an accurate dating but, most likely, the sculpture comes from one of the Roman cemeteries of Apulum and had a funerary role.

Explanation of Figures

Plate 1. Statuette of Icarus.

Abrevieri bibliografice

- Bărbulescu 2003 - Mihai Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, ed. a II-a, Cluj-Napoca, 2003.
- Giobanu 2011 - Radu Giobanu, *Pictura murală romană/La peinture murale romaine*, Alba Iulia, 2011.
- Cumont 1949 - Franz Cumont, *Lux perpetua*, Paris, 1949.
- Ferrari 2003 - Anna Ferrari, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, București-Iași, 2003.
- Goodman 2007 - Penelope J. Goodman, *The Roman City and Its Periphery from Rome to Gaul*, London, New York, 2007.
- Grimal 2001 - Pierre Grimal, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, București, 2001.
- Reinach 1908 - Salomon Reinach, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*, vol. 1, tome II, Paris, 1908.
- Schonberger 1969 - Hans Schonberger, *The Roman Frontier in Germany: An Archaeological Survey*, în *JRS*, 59, 1969, 1/2, p. 144-197.
- Tirelli 1998 - Margherita Tirelli, *Horti cum aedificiis sepulturis adiuncti: i monumenti funerari delle necropoli di Altinum*, în *Aquileia Nostra*, LXIX, 1998, p. 137-205.
- Toynbee 1977 - J. M. C. Toynbee, *Greek Myth in Roman Stone*, în *Latomus*, XXXVI, 1977, 2, p. 343-412.

Cuvinte-cheie: artă, iconografie, meșter pietrar, mitologie, statueta.

Keywords: art, iconography, stone craftsman, mythology, statuette.

a

b

Pl. 1. Statueta reprezentându-l pe Icarus

LISTA ABREVIERILOR

AAC	- Acta Archaeologica Carpathica. Cracovia.
ABR	- Arbeitsberichte zur Bodendenkmalpflege in Brandenburg. Calau.
Acta	- Acta (Siculica). Muzeul Național Secuiesc. Sfântu Gheorghe.
ActaAA	- Acta Academiae Agriensis. Sectio Historiae. Eszterházy Károly Főiskola. Eger.
ActaArch	- Acta Archaeologica. Copenhagen.
ActaArchHung	- Acta Archaeologica. Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest.
ActaH	- Acta Hargitensia. Hargita Megye Múzeumainak Évkönyve. Miercurea Ciuc.
ActaMN	- Acta Musei Napocensis. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
ActaMP	- Acta Musei Porolissensis. Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău. Zalău.
AÉ	- Archaeologiai Értesítő a Magyar régészeti, művészeti-történeti és éremtani társulat tudományos folyóirata. Budapest.
AIIA	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj. Cluj-Napoca (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca).
AIIAI/AIIX	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași. (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași).
AIIGB	- Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca. Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca. Cluj-Napoca.
AIIN	- Anuarul Institutului de Istorie Națională. Cluj-Sibiu.
AISC	- Anuarul Institutului de Studii Clasice. Cluj (Sibiu).
AJA	- American Journal of Archaeology. New York.
AK	- Archäologisches Korrespondenzblatt. Main.
Altertum	- Das Altertum. Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Berlin.
Aluta	- Aluta (Studii și comunicări - Tanulmányok és Közlemények). Sfântu Gheorghe.
AM	- Arheologia Moldovei. Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”. Iași.
AnB	- Analele Banatului (serie nouă). Muzeul Banatului. Timișoara.
Angustia	- Angustia. Muzeul Carpaților Răsăriteni. Sfântu Gheorghe.
AnUBI	- Analele Universității din București - Istorie. Universitatea din București. București.
AnUCIPI	- Analele Universității „C. I. Parhon”, seria Științe Sociale. Istorie. Universitatea din București. București (din 1964 Analele Universității din București - Istorie).
Aquileia Nostra	- Aquileia Nostra. Bollettino dell'Associazione Nazionale per Aquileia. Milan & Aquileia.
ARCHEA	- Archéologie du cimetière chrétien. Actes du 2 colloque ARCHEA, Orléans 29 Septembre-1 ^{er} Octobre 1994.

	Supplément à la Revue Archéologique du Centre de la France 11. Tours: FÉRACF.
Antiquity	- Antiquity. A Quarterly Review of World Archaeology. York.
AO	- Arhivele Olteniei. Craiova; serie nouă (Institutul de Cercetări Socio-Umane. Craiova).
APA	- Acta Praehistorica et Archaeologica. Berlin.
Apulum	- Apulum. Acta Musei Apulensis. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia/Anuarul Muzeului Național al Unirii. Alba Iulia.
ArchAustr	- Archaeologia Austriaca. Viena.
Archeologické rozhledy	- Archeologické rozhledy. Praga.
ArchHung	- Archaeologica Hungaria. Budapest.
ArchKözl	- Archaeologiai Közlemények. Pesten (1859-1899).
Argo	- Argo.
ArhBas	- Arhivele Basarabiei. Chișinău (1929-1938).
ArhSom	- Arhiva Someșană. Arhiva Someșană. Revistă istorico-culturală. Năsăud (1924-1940).
Astra Salvensis	- Astra Salvensis. Cercul Salva al ASTRA. Salva.
AT	- Ars Transilvaniae. Institutul de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca. Cluj-Napoca.
AUA	- Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia. Alba Iulia.
AV	- Arheološki vestnik. Ljubljana.
AVSL	- Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Sibiu.
BAHC	- Bibliotheca Archaeologica et Historica Corvinensis. Hunedoara.
Banatica	- Banatica. Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin. Reșița.
BA	- Biblioteca de arheologie. Muzeul Național de Istorie a României. București.
BAR	- British Archaeological Reports (International Series). Oxford.
BB	- Bibliotheca Brukenthal. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.
BCȘS	- Buletinul Cercurilor Științifice Studențești. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia. Alba Iulia.
BerRGK	- Berichte der Römisch-Germanischen Kommission. Roman-Germanic Commission. Frankfurt am Main.
BHAUT	- Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis. Timișoara.
BHAB	- Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica. Muzeul Banatului Timișoara. Timișoara.
BIAUL	- Bulletin of the Institute of Archaeology. University of London.
Biserica și Școala	- Biserica și Școala - Foaie Bisericească-scolastică, literară și economică. Arad (1877-1948).
BM	- Bibliotheca Marmatia. Baia Mare.
BMA	- Bibliotheca Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii. Alba Iulia.
BMS	- Bibliotheca Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica”. Sebeș.
Brukenthal	- Brukenthal. Acta Musei. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.

Lista abrevierilor

BS	- Bibliotheca Septemcastrensis. Sibiu.
BTh	- Bibliotheca Thracologica. Institutul Român de Tracologie. București.
BUFM	- Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas.
Bună Vestire	- Bună Vestire. Organ de zidire creștină. Roma.
BV	- Bayerische Vorgeschichtsblätter. Kommission für bayerische Landesgeschichte.
CAANT	- Cercetări arheologice în aria nord-tracă. Institutul Român de Tracologie. București.
CAn	- Current Anthropology. Chicago.
Carpica	- Carpica. Complexul Muzeal „Iulian Antonescu”. Bacău.
CCA	- Cronica cercetărilor arheologice. București.
CCDJ/CCBD	- Cultură și civilizație la Dunărea de Jos/Culture et civilisation au Bas Danube. Muzeul Dunării de Jos. Călărași.
CCRPM	- Cercetări de conservare și restaurare a patrimoniului muzeal. București.
Cele Trei Crișuri	- Cele Trei Crișuri. Fundația Cele Trei Crișuri. Oradea (1920-1944).
Chronica Valachica	- Chronica Valachica. Vezi Scripta Valachica.
Chronos	- Chronos. Revistă de istorie. Despărțământul ASTRA „Mihail Kogălniceanu” Iași. Iași.
Civilisations	- Civilisations. Revue international d'anthropologie et de sciences humaines. Institut de Sociologie de l'Université libre de Bruxelles. Bruxelles.
CLL	- Cercetări de limbă și literatură. Oradea.
CN	- Cercetări numismatice. Muzeul Național de Istorie a României. București.
CommArchHung	- Communicationes Archaeologicae Hungariae, Magyar Némzeti Múzeum. Budapest.
Corviniana	- Corviniana. Acta Musei Corvinensis. Hunedoara.
Crisia	- Crisia. Culegere de materiale și studii. Muzeul Țării Crișurilor. Oradea.
CSSZMÉ	- Csíki Székely Múzeum Évkönyve. Muzeul Secuiesc al Ciucului. Miercurea Ciuc.
Cultura creștină	- Cultura creștină. Publicație apărută sub egida Mitropoliei Române Unite cu Roma Greco-Catolică și a Facultății de Teologie Greco-Catolică din Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Departamentul Blaj. Blaj.
Cultura poporului Dacia	- Cultura poporului. Cluj, București (1921-1930). - Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. București, I, (1924) - XII (1948). Nouvelle série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”. București.
Danubius	- Danubius. Muzeul de Istorie Galați. Galați.
DavarLogos	- Davar Logos. Revista biblico-teologică de la Facultad de Teología de la Universidad Adventista del Plata.
DocMis	- Documenta Missionaria. Documenta Missionaria Hungariam et regionem sub ditone turcica existentem spectantia. Szegedi Hittudományi Főiskola. Szeged.

DolgCluj	- Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Érem - és Régiségtarából. Kolosvár (Cluj).
DolgSzeged	- Dolgozatok. A. M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből. Szeged.
Drobeta	- Drobeta. Muzeul Regiunii Porților de Fier. Drobeta Turnu-Severin.
EcHR	- The Economic History Review. Economic History Society (UK).
EHR	- The English Historical Review. University of Oxford. Oxford (UK).
EJA	- European Journal of Archaeology.
EphNap	- Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei. Cluj-Napoca.
Eurasia Antiqua	- Eurasia Antiqua. Zeitschrift für Archäologie Eurasiens. Mainz am Rhein.
Familia Română	- Familia Română. Baia Mare.
FI	- File de istorie. Muzeul de Istorie Bistrița. Bistrița.
Flacăra sacră	- Flacăra sacră. Organ pentru propagarea creațiunii umane în România. București (1934-1942).
FoliaArch	- Folia Archaeologica. Magyar Történeti Múzeum. Budapest.
Germania	- Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission. Frankfurt am Main.
Glasul monahilor	- Glasul monahilor. București (1924-1946).
Hermannstädter Zeitung	- Hermannstädter Zeitung. Sibiu.
Hesperia	- Hesperia. American School of Classical Studies at Athens. Cambridge.
HistTeacher	- The History Teacher. Society for History Education; University of Notre Dame. History Teachers' Association. USA.
HJ	- The Historical Journal. Cambridge University. Cambridge (UK).
HU	- Historia Urbana. Institutul de Cercetări Socio-Umane. Sibiu.
IPSR	- International Political Science Review. Columbia University, USA & Australian National University.
IS	- International Security. Belfer Center for Science and International Affairs. Harvard University. Cambridge (Massachusetts).
InvArchRoumanie	- Inventaria Archaeologica Roumanie. București.
InvArchRumänien	- Inventaria Archeologica Rumänien. București.
IPH	- Inventarta Praehistorica Hungariae. Budapest.
Istros	- Istros. Muzeul Brăilei. Brăila.
JAA	- Journal of Anthropological Archaeology.
Jahresbericht	- Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt am Main. Frankfurt am Main.
JAMÉ	- A Nyiregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve. Nyíregyháza.
JAR	- Journal of Archaeological Research. New York.
JAS	- Journal of Archaeological Science. Academic Press. United States.
J. Biogeogr.	- Journal of Biogeography. London.

Lista abrevierilor

- JCH** - Journal of Contemporary History. Sage Publications, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC.
- JFA** - Journal of Field Archaeology. Boston University.
- JMH** - The Journal of Modern History. University of Chicago. Chicago.
- JOML** - Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines für Landeskunde. Linz.
- JPS** - The Journal of Peasant Studies. Critical Perspectives on Rural Politics and Development.
- JRGZM** - Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz. Mainz.
- JRS** - The Journal of Roman Studies. London.
- JSRI** - Journal of the Study of Religious & Ideologies. Societatea Academică de Cercetare a Religiiilor și Ideologiilor. Cluj-Napoca.
- JWP** - Journal of World Prehistory. New York.
- KVSL** - Korrespondenzblatt des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. Hermannstadt [Sibiu].
- Laborativ Arkeologi** - Laborativ Arkeologi. Institutionen för arkeologi och antikens kultur. Stockholms universitet. Stockholm.
- Latomus** - Latomus. Revue d'études latines. Bruxelles.
- Litua** - Litua. Muzeul Județean „Alexandru Ștefulescu” Gorj. Târgu-Jiu.
- LȘ** - Lucrări științifice. Institutul de Învățământ Superior Oradea.
- Magyar városok** - Magyar városok és vármegyék monográfiája. Budapest.
- MAGW** - Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien. Wien (1912-1941).
- Man** - Man. Man. Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland.
- Marmatia** - Marmatia. Muzeul Județean Maramureș. Baia Mare.
- MCA** - Materiale și cercetări arheologice. București.
- Mecklenburgische** - Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde.
- MemAntiq** - Memoria Antiquitatis. Complexul Muzeal Județean Neamț. Piatra Neamț.
- MittAnthrGesWien** - Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Hrsg. von der Anthropologischen Gesellschaft in Wien.
- Mitteilungen** - Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museums. Sibiu.
- ΜΩΜΟΣ** - ΜΩΜΟΣ. Őskoros Kutatók Összejelentésének konferenciakötete.
- MonHistBp** - “Est tu scholaris” Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára. Monumenta Historica Budapestinensia. Budapesti Történeti Múzeum. Budapest.
- MT** - Magyar Törvénytár, Corpus Juris Hungarici. Budapest [Ungarische Gesetze].
- MTCN** - Magyarország tiszti cím- és névtára. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- NAFD** - Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen.
- Nature** - Nature. London.

- OH VI** - Opuscula Hungarica VI. Magyar Nemzeti Múzeum. Budapest.
- OJA** - Oxford Journal of Archaeology, Blackwell Publishing Inc. United Kingdom.
- Ősrégészeti levelek** - Ősrégészeti levelek. Prehistoric newsletter. Budapest.
- PA** - Patrimonium Apulense. Alba Iulia.
- PamArch** - Památky archeologické. Praga.
- PAS** - Prähistorische Archäologie in Südosteuropa. Berlin.
- PBF** - Prähistorische Bronzefunde. München.
- Peuce** - Peuce. Studii și comunicări de istorie veche, arheologie și numismatică. Tulcea.
- Potaissa** - Potaissa. Studii și comunicări. Turda.
- PPS** - Proceedings of the Prehistoric Society. Cambridge-London.
- Programm Mühlbach** - Programm des evangelischen Untergymnasium in Mühlbach und der damit verbundenen Lehranstalten. Mühlbach (Sebeș).
- PZ** - Prähistorische Zeitschrift. Deutsche Gesellschaft fuer Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Institut für Prähistorische Archäologie. Berlin.
- QR** - Quaternary Research. University of Washington.
- QSR** - Quaternary Science Reviews. The International Multidisciplinary Research and Review Journal.
- RA** - Revista Arhivelor. București.
- Rațiunea** - Rațiunea. Organ al „Asociației științifice de educație pozitivă” București. București (1911-1914).
- RB** - Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud. Bistrița.
- RC** - Revista Catolică. București (1912-1916).
- Realitatea ilustrată** - Realitatea ilustrată. Cluj, București (1927-1946).
- REN** - Revue des études napoléoniennes. Paris, France: Libraries Félix Alcan (1912-1924).
- Renașterea** - Renașterea. Organul oficial al Eparhiei Ortodoxe Române a Vadului, Feleacului, Geoagiului și Clujului. Cluj.
- Revista din Iași** - Revista din Iași. Iași.
- Revista istorică** - Revista istorică: dări de seamă, documente și notițe. București (1915-1943).
- RHSEE** - Revue historique du sud-est européen. Institut d’Histoire Universelle „N. Iorga”. București (1925-1941).
- RHMC** - Revue d’histoire moderne et contemporaine. Berlin. Paris.
- RI** - Revista de Istorie (din 1990 Revista istorică). București.
- RIR** - Revista istorică română. Institutul de Istorie Națională - Universitatea București. București (1931-1947).
- RM** - Revista muzeelor. București.
- RREI** - Revue Roumaine d’Etudes Internationales. București.
- RRH** - Revue roumaine d’histoire. București.
- RRHA** - Revue Roumaine d’Histoire de l’Art, série Beaux-Arts. Academia Română. București
- Sargetia** - Sargetia. Buletinul Muzeului Județului Hunedoara (Acta Musei Devensis). Deva.
- SAA** - Studia Antiqua et Archaeologica. Institutul de Arheologie Iași. Iași.

Lista abrevierilor

SAI	- Studii și articole de istorie. Societatea de Științe Istorice din România. București.
SCIA	- Studii și Cercetări de Istoria Artei. Seria Artă Plastică. București.
SCICPR	- Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România. Sibiu.
SCIV(A)	- Studii și cercetări de istoria veche. București (din 1974, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie).
SCIM	- Studii și cercetări de istorie medie. București.
SCN	- Studii și cercetări de numismatică. Institutul de Arheologie București.
Scripta Valachica	- Scripta Valachica. Studii și materiale de istorie și istorie a culturii. Târgoviște.
SDT	- Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt. Sibiu.
Societatea de mâine	- Societatea de mâine. Revistă săptămânală pentru probleme sociale și economice. Cluj (1924-1945).
SMIM	- Studii și Materiale de Istorie Medie. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”. București.
Social Forces	- Social Forces. Department of Sociology at the University of North Carolina.
SSK	- Studien zur Siebenbürgischen Kunstgeschichte, Köln. Wien.
Starinar	- Starinar, Treća Serija. Arheološki Institut. Beograd.
StComCaransebeș	- Studii și comunicări. Muzeul Județean de Etnografie și Istorie Locală. Caransebeș.
StComSibiu	- Studii și comunicări. Arheologie-istorie. Muzeul Brukenthal. Sibiu.
StComSM	- Studii și comunicări. Muzeul Județean Satu Mare. Satu Mare.
StRI	Studii. Revistă de istorie (din 1974 Revista de istorie și din 1990 Revista istorică)
StudArch	- A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica. Szeged.
Studia	- Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia. Series Geologia-Geografia. Cluj-Napoca.
SUCH	- Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica. Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu. Sibiu.
SympThrac	- Symposia Thracologica. Institutul Român de Tracologie. București.
SzMMÉ	- A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve. Szolnok.
Terra Sebus	- Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica”. Sebeș.
Thraco-Dacica	- Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie. București.
Tibiscum	- Tibiscum. Studii și Comunicări de Etnografie și Istorie. Muzeul Regimentului Grăniceresc din Caransebeș. Caransebeș.
Tisicum	- Tisicum. A Jász-Nagykún-Szolnok megyei múzeumok évkönyve. Szolnok.
TR	- Transylvanian Review. Centrul de Studii Transilvane. Cluj-Napoca.
Trans.AmPhilos.Soc.	- Transactions of the American Philosophical Society. Philadelphia.

Transilvania	- Transilvania. Foaia Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român. Brașov.
Tribuna	- Tribuna. Arad (1911-1912).
Történelmi Szemle	- Történelmi Szemle. Magyar Tudományos Akadémia. Történettudományi intézet. Budapest.
TT	- Történelmi Tár. Magyar Történelmi Társulat. Budapest.
Tyragetia	- Tyragetia. Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Chișinău.
Țara Bârsei	- Țara Bârsei. Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov. Brașov.
Ungarische Jahrbücher	- Ungarische Jahrbücher. Berlin.
Unirea poporului	- Unirea poporului. Blaj (1919-1948).
UPA	- Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Berlin.
VAH	- Varia Archaeologica Hungarica. Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete. Budapest.
Vjesnik	- Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu. Zagreb.
VKT	- Várak. Kastélyok, Templomok. Történelmi és örökségturisztikai online magazin.
WorldArch	- World Archaeology. London.
WPZ	- Wiener Prähistorische Zeitschrift. Selbstverlag der Wiener Prähistorischen Gesellschaft. Wien.
Zalai Múzeum	- Zalai Múzeum. Zalaegerszeg.
Zborník SNM	- Zborník Slovenského Národného Múzea. Bratislava.
ZfA	- Zeitschrift für Archäologie. Berlin.
ZfSL	- Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde. Gundelsheim.
Ziridava	- Ziridava. Studia Archaeologica. Muzeul Județean. Arad.